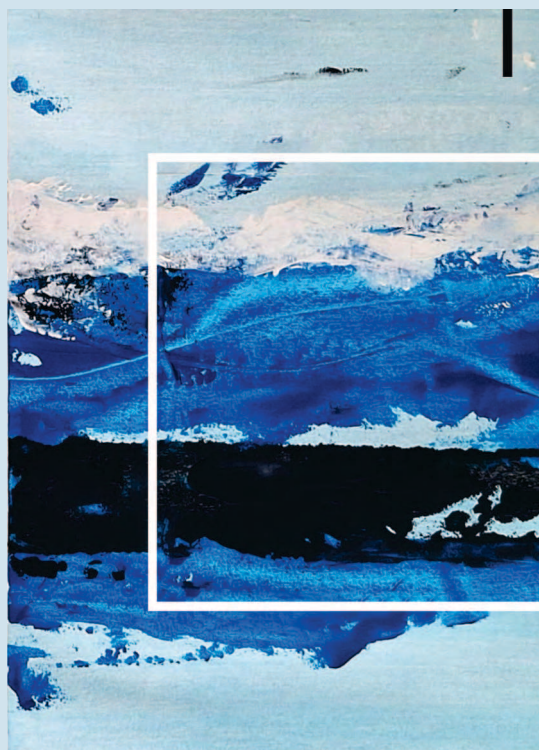

Катица Ќулавкова • Михајло Пантиќ
**МАКЕДОНСКО-СРПСКИ
КНИЖЕВНИ КОНТАКТИ
(1944–2024)**

Скопје, МАНУ • Белград, САНУ

Катица Ќулавкова • Михајло Пантић
**СРПСКО-МАКЕДОНСКИ
КЊИЖЕВНИ КОНТАКТИ
(1944–2024)**

Скопје, МАНУ • Београд, САНУ

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

www.manu.edu.mk

www.sanu.ac.rs

АЛЕКСАНДРА ПАУНОВИЋ¹

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЈЕРЕС (ИЗ) ДИСКУРСА: ПЕСНИШТВО БОГОМИЛА ЂУЗЕЛА

(„Ерес (на, во) дискурсот: поезијата на Богомил Ѓузел“)

Апстракт: У раду се проблемски поставља аутореференцијални гест обликовања песничког у певању Б. Ѓузела које је тетовирано, слотердијковски казано, геокултуралном, митопоетском имагинацијом, историјском свешћу, али и импулсима надреалистичке поетике. Подривајући устаљене модернизтичке моделе интимне лирике, али и епике, песништво Б. Ѓузела од манифестног текста „Епско на гласање“ (коауторство са Радованом Павловским) из 1960, те првих збирки *Медовина* (1962), *Алхемијска Ружа* (1963), *Миросници* (1965), *Одисеј у њаклу* (1969), *Бунар у времену* (1972), *Точак љодине* (1977), до збирки *Стварносиј је све* (1980), *Празан љросџор* (1982), *Мрак и млеко* (1986), *Рушећи зиг* (1989), *Голи живоји* (1994), *Хаос* (1998), *Ојсџанак* (2003) обележено је, како македонска књижевнокритичка мисао истиче (Милан Ѓурчинов, Влада Урошевић, Соња Стојменска-Елзесер), снажном поетизацијом мита и свакодневља. Питајући се о томе шта је песничко, међутим, ѓузеловска поезија *исџуја* и *излаже се* у динамици *корозивне есџеџике*, дајући одговор искуством лирске субјективности као виделом критицизма, фигурама преображаја историјског (не)свесног, архетипског, културолошког и техницистичког у револуционарно /поетско. У раду ће бити скренута пажња и на

¹ ale.paunovic@gmail.com

књижевнокритичку (обимом невелику) рецепцију Б. Ђузела у српској књижевности.

Кључне речи: Богомил Ђузел, епско, историја, језик и револуција, ништа

Извод из рецепције поезије Богомила Ђузела у српској књижевности

Први стихови Богомила Ђузела у српској књижевности појавили су се 1958. у београдском часопису *Дело*² у четвртом броју, а 1961. песник, есејиста и преводилац Влада Урошевић³ уз одабране стихове македонских песника пише текст „Пет јужних земаља. Мали водич кроз пејзаже младих македонских песника“ где је поближе представљено стваралаштво Б. Ђузела („Спев о туђинцу“, „Прва и Друга уводна песма“). Ђузелово присуство у савременој македонској поезији биће постепено расветљавано и наредним трима прегледима савремене македонске поезије из уређивачког и преводилачког пера Владе Урошевића. Први такав, наредни одабир изашао је у *Делу*, 1963, „Панорама најновије македонске поезије“ са Ђузеловом песмом „Потера за коњима“, потом „Савремена македонска поезија“ за четврти тематски број часописа 1978. Урошевић је за ову прилику превео и одабрао шест песникових остварења: „Епика“, „Нож лепоте“, „Болани Дојчин“, „Похвала камену“, „Варвари у Делосу“, „Професионални песник“ (1975: 84–95). На почетку осамдесетих, појавиће се у београдском часопису још један Урошевићев избор, „Сневачи ће једном освојити свет. Шест македонских песника“, са две Ђузелове песме: „Чекајући

² Јован Пејчић у раду „Македонска књижевност у часопису *Дело*“ сматра да је књижевно гласило који су у Београду 1956. покренули српски модернисти А. Вучо, А. Исакович, О. Давичо на репрезентативан начин представљао токове македонске поезије српској читалачкој публици. На основу броја објављених поетских прилога, песама и критика, „стиче се утисак да између 1956. и 1985. године није било значајнијега књижевног догађаја у македонској литератури који није забележен, осветљен и критички прокоментарисан у *Делу*“ (Пејчић 2008: 251).

³ Јован Пејчић високо вреднује преводилачко и уредничко залагање Владе Урошевића у *Делу*: „гледано из данашње перспективе, Урошевић је своје мозаике давао управо у годинама које су означавале крупан, у сваком случају значајан било тематско-симболички продор, било поетички заокрет савремене македонске поезије“ (2008: 254). О српској критици македонских песника у шестој и седмој деценији видети и рад Љубише Станковића „Еден нов поетски бран: српската критика за поезијата на Влада Урошевић, Радован Павловски, Богомил Ђузел и други“, у: *Сиремеж*, год. 20, бр. 5 (мај 1976), стр. 421–433.

Хомера“, „Егзерцир“ (1981: 95–98). На страницама *Дела* штампан је и антологијски избор Александра Петрова 1975, у четвртном броју, „Поезија југословенских народа 1945–1975,“ са Ђузеловом песмом „Болани Дојчин“.

Уз *Дело*, почеци лирског стваралаштва Ђузела били су заступљени и на страницама новосадског часописа *Поља: месечник за уметност и културу*: 1959. године у преводу Владе Урошевића штампани су „Небо земља и сунце“ и „Надживљавања“ у септембарском 41. броју (1959: 9), „Нож лепоте: монолог“ следеће године у фебруарском, 44. броју (1960: 8), где је објављен и манифестни коауторски текст са В. Павловским „Епско на гласање“ (Исто: 8–9) чије је објављивање својевремено одбијено у часопису *Разгледи*,⁴ а потом у децембарском двоброју 49/50 песма „Летњи листићи“ (1960а: 5). В. Урошевић и надаље, до 1966. преводи Ђузелове текстове: „Погод сенки ка материји (о скулптурама Петра Хаџи Бошкова)“, „Љубавна игра са морем“, „Медовина“, „Одисеј у паклу“, „Болани Дојчин“, „Лутања по земљи Каравлашкој“, „Из Мирносноца“. У 72/73. броју *Поља* појавио се 1964. и превод Милорада Предојевића „[Тренутак је правосходно поетички]“ као и Ђузелов превод текста Алена Гинзберга „На Аполинеровом гробу“ у мартовском 59. броју 1962.

Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 20. века *Дело* наставља да објављује лирику Б. Ђузела, овога пута под преводилачким пером С. Зубановића и Милутина Петровића штампане су песме: „Болани Дојчин“, „Угљеша“, „Противник“, „Потврда Кавафија“, „Крај олимпијаде“, „Јеловник“, „Замрачење“, „Космогонија или апокалипса“, „Утешна“, „Лектира“ и др. Преводилачки двојац истрајава у преводу Ђузелових стихова и за *Књижевне новине* од 1983. до 1990: „Status (quo)“, „Делфско пророчанство“, „Хомер“, „Клупа у парку“. За 4. број *Књижевности* 1985. Душко Новаковић преводи стихове „Један од седморице

⁴ У приступној беседи Македонској академији наука и уметност „Поезијата и јас“ Б. Ђузел се присећа околности штампања манифеста: „Таа стана, изгледа, и мојата најепски наративна песна што сум ја напишал, според манифестот Епското на гласање, што дојде како резултат на најавеното мое поетско искуство, а беше потпишан и од Радован Павловски, кој веќе ги пишуваше своите уникатни поеми. Така таа песна и се појави, заедно со манифестот отпечатен на централно место во новосадскиот литературен весник *Поља* (во преводот на српски од Влада Урошевић), откако беше одбиен да се објави во *Разгледи* – кој и да го беше сторил тоа само ни направи услуга зашто манифестот ни ги отвори можностите за објавување низ цела тогашна Југославија... Набргу потем „Ножот на убавината“ се појави на насловната страница од *Перспективе*, новото љубљанско списание на поетот Дане Зајц и критичарот Тарас Кермауер (во превод на словенечки од Вено Тауфер)...“ (2015: 255).

спавача“, а песму „Башта као аура“ су превели са македонског за 443. број *Летописа Машице српске* 1989. Од средине деведесетих па до 2015. године за књижевне часописе Ђузела преводе подједнако Слободан Зубановић, Душко Новаковић и Ристо Василевски. Душко Новаковић за часопис *Реч* припрема песничке текстове „Голи живот“, „Подсетник“, а „Крај века“, „Мртви Христос“ за *Књижевне новине: орган Савеза књижевника Југославије*, те „Војни одмор“ за *Овдје: листи за умјешности, науку, културу и друшћивена иићања*, „Страх од промаје“ штампа у *Корацима: часопис за књижевности, умјешности и културу*, а „Професионални песник“ у листу *Књижевни маџазин: месечник Српског књижевног друшћива* 2005. године. Са друге стране, Слободан Зубановић у *Мосћовима: часопису књижевних иреводиоца Србије* 1997. штампа „Сећање на Васка Попу“, „После потопа“, „После потопа, опет они“, „Острво на копну“, „Night tea, Richmond“, „Бившим југословенским пријатељима од БЈРМ-овца“, а Ристо Василевски за *Кораке* 2015. године издаје преводе: „Јеретик Богомил“, „Болани Дојчин“, „Месија“, „Медовина“, „Океан“, „Похвала камену“, „Пустияњак“, „Рушење зида“, „Стварање“, „Сућаје вама за реч!“, „Вук на вратима“, „Зима“.

Ђузелово песништво присутно је⁵ и у значајнијим антологијским изборима из македонске поезије на српском језику: *Савремена македонска иоезија* Александра Спасова (Београд: СКЗ) из 1967, *Анћологија македонске иоезије* Милана Ђурчинова (Београд: Просвета) из 1968, *Анћологија савремене македонске иоезије* (Београд: Просвета) из 1985. Ефћима Клетникова и др., *Анћологија иослерайне македонске иоезије* Слободана Мицковића (Београд: Култура) из 1990, *Сан над хартијом: избор из савремене македонске поезије* Душка Новаковића из 2002, двојезично издање Риста Василевског: *Са живог извора, антологија петнаест македонских песника* (Београд – Бања Лука: Задужбина „Петар Кочић“), те *Антологија македонског песништва* (IX-XXI век), обе из 2015.

Обимом немала преводилачка пракса српских и македонских песника резултирала је објављивањем целовитих песничких збирки и избора из Ђузеловог песништва. Влада Урошевић 1963. за крушевачку Багдалу прирећује и преводи избор из ране поезије *Небо, земља и сунце*, да би књигу *Медовина*

⁵ Песништво Б. Ђузела није представљено у *Анћологији савремене македонске иоезије* састављача Димитра Митрева (Нови Сад: Матица српска) из 1977.

у којој су песме из истоимене Ђузелове збирке и *Алхемијске руже* објавио 1972. за Нолит.⁶ У наредној деценији, 1981. године српски песник и преводилац Милутин Петровић приредио је двојезично издање *Песме/Песни* у БИГЗ-у. Непотпуни избор⁷ Милутина Петровића дат је у двама целинама: у првој су изабрани песнички текстови из *Медовине* и *Алхемијске руже*, а у другој стихови из збирки *Бунар у времену* и *Точак године*. Петровићев уређивачки и преводилачки рад као и поговор уз књигу указали су на значајно стваралаштво „непоколебљивог посланика Поезије“ (Петровић 1982: 289) на македонској песничкој сцени које су се појавиле с почетка шездесетих година. Занимљиво је да ће још један српски песник написати предговор за избор из поезије аутора *Медовине*, и то Васко Попа 1973. за издање на енглеском језику *Three* (University of Iowa). Након Петровићевог избора појављује се 1987. *Мрак и млијеко*⁸ у преводу Данила Јокановића (Титоград: Удружење књижевника Црне Горе), да би деведесетих преводилачка делатност остала поверена само часописним издањима, а Богумил Ђузел појављује се тек 2012. године као гост у књизи *Привајни свешови* (Београд: Група 484; прир. Ружица Марјановић и Марија Јеремић) – у избору из поезије македонске песникиње Љиљане Дирјан (Лилјана Дирјан, 1953–2017). Дакле, стваралаштво Богумила Ђузела, премда испрва подржано од стране редакција утицајних модернистичких часописа *Дело*, *Поља*, те песничких великана 20. века, Васка Попе и Милутина Петровића, у српској књижевности није преведено у целости, од поезије је најпре заступљено рано песништво, док су књиге прозе, есеја и драма остале непреведене.

Померању поетичког лука ка целини песничког опуса Богомила Ђузела допринео је рецентан избор и превод Душка Новаковића⁹ из 2014. године *Осврво на койну: изабране*

⁶ Мирослав Мирковић је 1978. за *Дело* саставио „Поезија Нолита 1928–1978“, уврстивши Ђузелов песнички текст „Угљеша“ (1978: 126).

⁷ У издању *Песма* нема Миросница, јер је како пише М. Петровић овај усамљени текст опирао „сецкању, цепкању, извлачењу, насилно ‘потребних’, ‘одговарајућих’ итд. фрагмената. Круг овога песничког рукописа (замишљен као јединствено питање-одговор) пукао би, да су из њега ишчупани комади и бацили у други вештачки простор“ (1981: 294).

⁸ За ову збирку поезије из 1986. Б. Ђузел је добио југословенску награду „Алекса Шантић“ за 1985/88.

⁹ Песник и преводилац Д. Новаковић је за 15/16. број *Сарајевских свески* 2007. године превео избор из савременог македонског песништва (уредице Љиљана Дирјан, Елизабета Шелева).

йјесме¹⁰ који је српској (и постјугословенској) читалачкој заједници представио не само песника „Боланог Дојчина“, *Медовине*, *Алхемијске руже*, *Миросница* и *Одисеја у йаклу* (*Одисеј во йеколоѿ*, 1969), *Бунар у времену* (*Бунар во времѿ*, 1972), *Точак љодине* (*Тркало на љодинаѿ*, 1977) већ и аутора збирки *Сѿварносѿ је све* (*Сѿварносѿа е сѿ*, 1980), *Оѿсада* (*Оѿсада*, 1981), *Празан йросѿор* (*Празен йросѿор*, 1982), *Рушеѿи зиг* (*Рушејѿи љо сигоѿ*, 1989), *Голи живоѿ* (*Гол живоѿ*, 1994), *Хаос* (*Хаос*, 1998), поеме *Она* (*Она*, 2000) и песника последње песничке књиге *Оѿсѿанак* (*Оѿсѿанок*, 2003).¹¹

Душко Наневски у есеју „Витез са копљем лепоте“ из студије *Македонска ѿсничка школа* пише да Ђузелова поезија „није стварана у облику класичне поеме, која се учи и памти, а ипак делује песничким идејама, ставовима и визијама“ (1979: 273). Присутан као песник „који узбуђује стваралачку атмосферу и води ка променама“, Ђузел често не ствара у „допадљивом естетском облику“ (Исто), те не чуди што је књижевни критичар Милан Ђурчинов једанаест година раније у двојезичној Просветиној *Анѿологији македонске ѿоезије* посве обазриво штампао само две Ђузелове песме: „Скитања по земљи Каравлашкој“ и „Угљешине свадбе“ (1968: 296–301). Песник који је певао: „Небо обара звезде / полако као да ће то трајати вечно [...] Звезде гину / све мање има звезда // Пси лају на небо које се руши / земљу пале / ој земљо, земљо каравлашка“ (296–299; „Скитања по земљи Каравлашкој I, II“), за собом оставља онто(р)олошко пустош – спаљено место на земљи и небо, истргнуто из метафизичког обруча, астралног сјаја. У таквом пејзажу ђузеловско песмостворство неће затражити допадљив естетски облик, јер и сама Лепота посеже за комадањем: „[...] Нека ме снађе горе јер није донесено ново семе / Бадила сам нож повикала на четири коња. // Довели четири коња, за мене везали / и запевала сам, да *расѿну моје ѿело* / моје лепо тело, на све четири стране света. // Коњи потрали, цркли па пропевали.“ (1981: 102–103; истакла А. П.). Наравно, јасно је да се унутар збирке *Медовина*, испод бујних

¹⁰ Истоимени избор на македонском језику сачинила је Соња Стојменска Елзесер са предговором „Епос, ерес. ерос (Обид за синтетичка согледба на поезијата на Богомил Ђузел)“, видети: Ђузел, Богомил, *Осѿров на койно – избрани ѿсни*, Битола, НИД „Микена“, 2008.

¹¹ Детаљније о целокупном опусу Б. Ђузела видети библиографију коју је сачинио Вангел Ациевски 2017: <https://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2016/10/Акад.-Б.Ѓузел-Библиографија-1962-2016.pdf>.

митопоетских слика, „густих сплетова метафора“ (Петровић 1981: 292), „муња речи“ (Наневски 1979: 274), одиграло судбоносно онтолошко суочавање песме и парадоксалног модернистичког (бодлеровског) захтева за непресушним Новим – када нема *новог семена*, остало је да се пева из трагова крви, распетог *лепог шела*. Отуда је и саморазумљиво што су се Р. Павловски и Б. Ђузел у манифестном тексту „Епско на гласање“ определили за надреалистички принцип лепоте које лепо перципира у могућности разбијања на атоме и поновног састављања.¹² Но, не само да је лепоту коњима на репове растргла песничка (надреалистичка) мисао, већ је и могућност њеног постојања поверена лирској самосвести у стиховима прве песме „Карађузел“: „Мир! / Да накитимо коње / за тихи мегдан лепоте / Мегдан ли? Ја сам мегдан.“ (1981: 51; I) Када у стиховима одјекне „Ја сам мегдан“, сав се песмин простор протејски прибира у моћ исказа, односно унутар исказног поља лирског субјекта. Све што се одвија, одвија се *ту*, поручује лирско ја – поприште борбе је *у мени*, у нутрини лирског дискурса која ступа пред нас као маска/персона лирскога гласа¹³ Карађузела. Са друге стране, хипертрофирано свепожимајуће лирско ја подиже и саму текстуалност на разину естетско-поетичког догађаја, те је и песма *шихи меџдан*, метафизичко бојиште (Egerić 1962: 7), истовремено средиште и просторност, кроз коју ће минути коњаник, крадљивац звезда. Док на врху његовог копља светлуцне звезда (53; II), песма се окончава апокалиптичним пејзажем: „Њиска ништи темеље / небо се дави // Однеси ме, коњу / док је време“ (55;

¹² „Нова естетика у својој незаситој потражи за лепим обухвата појам лепог вишеполно, дијалектички, тј. изнутра. И док се грађански укус облизивао око лепог за само добро однеговане природе (кићење перјем *l'art pour l'art*) шетао кроз њега са научним, углавном позитивистичким, формулама (импресионистички занос) или појам лепог узимао неоскрвљен никаквим теоријама, једноставно као необјашњив симбол или дилетантско „биће-по-себи“ (разуме се симболистичко слепило), нова естетика смело покренута надреалистима схвата лепо као његово разбијање на атоме и поновно грађење“ (Ђузел, Павловски 1960: 8). Лидија Капушевска-Дракулевска у студији *Поешика на изненађувањешо*, говорећи о естетичком становишту Ђузела и Павловског из манифеста које гаји „нескривену симпатију према надреалистичкој авантури“ (2003: 142), подсећа да је својевремено и А. Бретон на крају *Нађе* прибележио: „Лепота ће бити ГРЧЕВИТА или је неће бити“ (1999: 157). Даље, ауторка бележи да је Ђузелова поезија пример надреалистичког поступка, „јер се ради о поезији израђеној на принципу склапања/градње новог уметничко-естетског света кроз разградњу реалног света“ (2003: 170).

¹³ Пближе о теоријама лирске субјективности, термилошким разликама између персоне и лирског субјекта видети у дисертацији Горана Корунуовића *Сшашус лирског субјекта у југословенским књижевностима (1970-1980)*.

III¹⁴). А куда, у коју земљу одлази песник из епских простора што је захтевао да песма буде „окупана простором, ембрион ума“, који је лирску, интимну ноту изложио корозивној естетици „која се храни из самог дела, нагризајући саму себе“, која напослетку „неће бити нигде формулисана“ (1960: 8)? И, поетички важније, какве је трагове оставио и/или приметну његов јуриш дискурсом кроз испрва архетипски поредак речи и ствари? О томе ћемо у нашем раду.

Но, морамо на почетку рећи да мисао књижевне критике заведена фолклорним фигурама не истиче сасвим овај аутореференцијални, деконструктивистички гест Ђузелове лирике. Као припадник трећег таласа / генерације шездесетих, пише М. Ђурчинов, Богомил Ђузел је уз Радована Павловског, Владу Урошевића, Јована Котевског, Петра Андреевског, Петра Бошковског, „језички идиом обликовао на везама с једном прастаром фолклорном основом“, те је реч о „необичној симбиози архетипског и модерног, рустичног и урбаног“ (Ђурчинов 1968: 19; 1988: 59–79). Но, превага епског над лирским, како даље пише приређивач Просветине *Антологије македонске поезије* из 1968, превага је над емотивним, еуфоничним. Иако истиче да се заслугом младог песника македонска поезија ослободила „китњасте мелодиозности и спољашњег сјаја“, у предговору М. Ђурчинов бележи: „Током година Ђузел пролази кроз различите фазе развитка: многе су његове песме остале закрчене и зашифроване непроходном вегетацијом *нејасних* симбола и асоцијација“ (Исто: 19). Влада Урошевић, неколико година касније уз Нолитово издање *Медовине* (1972) оставља кратку, али значајну рецензију:

Читајући наслове његових песама „Лутања по земљи Каравлашкој“, „Пут до Лећан-града“, „Карађузел“, „Болан Дојчин“, очекивали бисмо епске производе, а уместо њих, налазимо ангажоване савремене лирске песме. Одређене личности и прилике минулих времена представљају за песника присне оквири у којима се његова осећајност и машта могу у потпуности, слободно и страшћу остварити. Раскошном, јарко обојеном, али у исти мах контролисаном реториком песник је од *древних људских начина* начинио *појришћа* на којима се укрштају и решавају најбитнија питања њега самог и нашег времена. Са укусом и мером се овде спајају сликовити архаични језички елементи

¹⁴ У преводу В. Урошевића: „Рзање руши темеље / небо се дави // Коњу однеси ме одавде / док је време“ (Ђузел 1972: 29).

са модерним, виспреним, интелектуалним у један нов органски и оригиналан израз. Музику савременог слободног стиха прожима с времена на време по који древни напев и не смета јој, него је, на против, осложава и продубљује (истакла А. П.).

Црту ангажованости Ћузелове лирике која древност топоса преводи у модерни, имагинарно и семантичко гипки песнички знак препознаће Љубомир Цвијетић. Он у тексту „Поезија бујне лексике“ из 1972. године коментарише Ћузелову усресређеност на митску прошлост, на њене симболе, али маркира да „разлучити животворност од магме мита“ може „једино онај стваралац који је успио да те исте симболе димистификује“, те отуда поступак Б. Ћузела „одише свјежином поетске имажинације која је симболе претворила у живе саговорнике“ (Cvijetić 1975: 50). Песничка имажинација је принципијелно слободна, она се опире и ономе што В. Бенјамин описује као романтичарску изопачену апотеозу симбола у *Пореклу немачке жалобне иџре* на основу које „лијепо треба да пређе у божанско као ненапрсла цјелина“ (1989: 124). Ћузелово песничко послеништво је, дакле, у бити мимо радијуса целисходне преносивости чулног у натчулно, архетипског у књижевно, оно је, крећући се линијом „унутрашњег драмског конфликта“ (Ћuzel, Pavlovski 1960: 8), хетерогено, „дијалогично у свим правцима“, како ће прибележити Ристо Василевски у предговорном тексту за антологију *Моћне сѣруне* (2015: 51). Односно, оно је суштински *анаџоџијско* у начину третирања архетипских симбола, јер, како пише Н. Фрај у *Анаџомији књижевне криѣике*, у анаџоџијском смислу, где природа из садржатеља прелази у садржано, све може бити песма, „а песништво сједињује тотални ритуал, или неограничено друштвено деловање, с тоталним сном, или неограниченом појединчевом мишљу“ (2007: 138–140).

Да Ћузелов песнички пројекат епско користи као начин демократизације дискурзивних места, где се оно симболички узвишено препушта (ауто)диктату слободне имажинације, назначио је Милутин Петровић у поговору *Песама* 1981. Аутор *Дрзновеноџ рождесѣва* (1968) и *Главе на ѣању* (1971), наиме, препознаје Ћузелово интересовање за (митску) прошлост као доминантну тему, као последицу интелектуалног напора да разуме свет којем припада (1981: 290). Како Петровићево читање Ћузела ни на који начин не суделује у књижевнотеоријским (никад досађаним) претпоставкама лепе, јасне песме нити се пак зауставља на односу поезије према националној прошлости/

миту, појава *Меговине* је „песничко објављење Богомила Ђузела“, што истиче напор „оригиналног младог ствараоца да, у оквирима македонске књижевне продукције, превазиђе, свакако и укине, постојеће књижевне (песничке) обрасце“ (1981: 291). Прецизније,

[...] радило се о обнови песничког израза: о слободном, да тако кажем, покретљивом стиху који је могао тачније да искаже оно што је постављено као песнички задатак (дакле, о модернијем поимању самог песничког чина као живог, ангажованог језика); с друге стране, о посебном односу према прошлости као теми (јер основна инспирација у *Меговини* јесте у границама историје, легенди): она, та прошлост, која је „изронила из земље“ и која је „страшно лепљива и преносна“, за песника је само попрште по којем он распоређује своје ликове (Самуила, Марка, Угљешу, мртваце на кулама, лудорије, ветрушине, изгладнеле вукове, кладенце, лобање, маглене коње, војне и свадбе, светлине, тишине, дебеле мочваре, грмљаве, куле и крстове, оловне друмове, заражене метале, скитања, црну љубав, Одисеја, киклопе, суђаје), у којем се збива његова апокалипса и где „платна и заставе“ трагичне визије једнога народа треба да разреши двоумице савременог ствараоца (1981: 291).

Народ и његово наслеђе постоји као писмо, знаковитост која сада улази у херменеутички хоризонт саморазумевања лирске самосвести, у де/конструисању лирског ткива,¹⁵ али и митске структуре. Отуда, крећући се линијама реза, имагинативне дистанце спрам наслеђених симбола, од *Меговине*, преко *Точка ђодине* до *Бунара времена* и збирке *Сиварносѝ је све*, питања о националним коренима преиначена су у „питања о судбини песниковог бића“ кроз које проговара искуство „стечено на прошлости и сукобљено са стварношћу“ (Петровић 1981: 298), искуство померљивих, јересних значења.

Јеретик Ђузел

Ја који сам рањив само у њесмама...

Поводом прве Ђузелове збирке која је објављена у Скопљу 1962. књижевни критичар и историчар Мирослав Егерић

¹⁵ Света Лукић у *Савременој југословенској лихератури* (Београд: Просвета) генерацију В. Урошевића, Ивана В. Лалића, Ј. Христића, Борислава Радовића, Бранка Миљковића, Богомила Ђузела, Дане Зајца назива *првом генерацијом* која је напустила традиционалну поетику, разбила чврсте литерарне форме (1968).

оставља забелешку у *Пољима* којом посведочава иницијално неразумевање *Медовине* у југословенској читалачкој јавности:

Ове године издавачко предузеће Кочо Рацин из Скопља штампало је збирку стихова Богомила Ђузела под насловом *Медовина*, а једна овећа количина његових стихова расутих по листовима и часописима чека тренутак да се настани стамени мир засебног живота књиге. Судбина све немирне, небогојажљиве својеглаве јуности стигла је и овог младића: моћна предузећа одбијила су његову књигу, Савез књижевника је замандалио душебрижнички своју капију пред његовим именом, новостворена књижевна властела пред његовим стиховима има став доктринарске игноранције, оно нешто његове идејне сабраће и младића сродног сензибилитета немају скоро никаквог приступа тамо где се има илузија о „одлучивању“ књижевним судбинама (1962: 7).

Међутим, и по штампању, збирку дочекује особен културноисторијски амбијент у којем се са сумњом и даље проматра све што није литература социјалног реализма и партијског догматизма, поезија „радника и пругаша“, те је новосадски професор принуђен да протумачи завршне стихове „Карађузела“. Ти једноставни стихови, наиме,

[...] говоре довољно речи то за све оне који у поезији не виде по сваку цену и под дуплим заштитним наочарима „бежање од стварности“, православне завере у сваком помену ноћи и горчине и наносе сумњивих рецидива у сваком оригиналнијем стиху. Враћање пламним призорима историје не мора обавезно да буде и осећајни традиционализам а јечање рањеника у тешким узама општих, космичких и социјалних околности не мора да значи обавезно и позив на девалвацију, на протест против социјалне стварности у којој се ти стихови јављају (1962: 7).

Премда издање *Медовине* пада деценију након што је Миодраг Павловић штампао збирку *87 љесама*, неколико година након што је Васко Попа објавио песничке књиге *Кора* (1953) и *Нејочин-џоље* (1956) које су покренуле велику полемику између модерниста и представника социјалистичке литературе, старих и нових (првобитно окупљених око часописа *Књижевне новине* и *Књижевност*, а касније око часописа *Савременик* и *Дело*), односно након што је Зоран Мишић полемисао са Владом Дубровчићем поводом првих песама М. Павловића, али и са Миланом Богдановићем

поводом Попине *Коре*,¹⁶ реч одбране је ипак била неопходна пред широм читалачком публиком за песника који је „отворио ризницу прошлости“ (Петровић 1981: 292). Било је, дакле, неопходно указати да из ње не куља дух религиозности као ни протест против стварности, већ да је посреди књига силите језичке енергије и песничке инвентивности у којој је епско најпре модерностички интерес македонске културе за дискурсом искораком:

Песма је оно чиме је свет започео и чим неће сигурно и да заврши.

А тај свет ми не сматрамо за комплетан док у њега не буде уткано и македонско обележје (Ѓузел, Павловски 1960: 8).

Стварајући мимо литературакратије социјалистичког доба, Б. Ѓузел и Павловски потписују редове у којима појам *ејско* прераста одређење жанра, постајући појетички знак књижевносног деловања:

Не стварати песму већ пустити да песма сама излази из нашег грла, јер само певање је песма пошто већ одавно другачије песме није било. Данас је можда време да сагледамо да наша поезија има сопствене изворе, *своје сојсџивене џчелињаке са џуном слободом ројења* (1960: 8; истакла А. П.).

Елизабета Шелева у тексту „Поезијата на Богомил Ѓузел“ примећује да је први манифест у македонској књижевности значајан не само због књижевноисторијске улоге већ и због „концепцијске зрелости која изврће традицију, и до тада неприкосновен епски модел у савремену, видно измењену позицију, где уместо једнодимензионалног, плошног, нормативног лика наступа трагичан антијунак, сâм песник“.¹⁷

¹⁶ Зоран Мишић 1953. штампа полемички текст „О смислу и бесмислу...“ као одговор на текст М. Богдановића „Поводом поезије младих у једном броју часописа *Младоси*“, који ће, уз друге огледе, имати далекосежне и пресудне последице на афирмацију модерне српске поезије након Другог светског рата. Исте године објављена је Мишићева књига *Реч и време* као и есеји: „Поезија опседнутих ведрина“ о првој збирци песама Васка Поле, *Кора*, „Сунчева светлост на стубу сећања“ о Павловићевој поезији (о збиркама 87 песама и *Сџуб сећања* 1953), те текст „Певање и мишљење“.

¹⁷ „Заедно со поетот Радован Павловски, тој е автор и на првиот поетски манифест во македонската литература „Епското на гласање“ – значаен, не само поради својата пионерска (историска) појава, туку и според својата концепциска зрелост, која го пресвртува традиционалниот, и дотогаш неприкосновен, епски модел или патос во современа, видно изменета улога и позиција, во која, наместо еднодимензионалниот, плошно претставен, апстрактен и нормативен историски (или, епски) лик, овојпат, во улога на трагичен анти-јунак настапува самиот поет –

Песник пак

мора да буде испрва недоношче, сироче без мајке и оца, без времена и свог дома, странац у сопственој кући, метафизички упитник за све старе вредности које треба проверити, увезан комплексима од главе до пете у својој скупоценој чаури, несрећни пандан свог времена (Исто).

Песнички имагинативи и флагрантна снага изрази Б. Ђузела, зачети из *мeтaфизичкoг уишћника*, из свести о напрслини унутар наслеђених идентитетских оквира (културе, државе, књижевноуметничких форми, фигуре песника), *(и)сћуићe* у отварању нових путева, али и одржању сопственог пута песми. Конституишући идентитет песме у њеним искорацима мимо идентитета, Ђузел на надреалистичком наслеђу и песничком програму који је представио у манифесту „Епско на гласање“, с једне стране, и анагогијске перспективе књижевног текста, с друге, започиње обрат ка историји,¹⁸ обрат који ће, по много чему, наставити ексцентричну, јеретичну мисао стиха спрам дискурзивних решетки. Јер, „наша највиша достигнућа од богумилског покрета, народног епоса па до Народне Револуције, била су одувек антитеза, контраверза и негација“ (Ђузел, Pavlovski 1960: 8), односно, достигнућа, настала као последица отворености коју је језик уметности и/или револуције градио симболичком прерасподелом значења, разградњом инстанце власти/ означиоца,¹⁹ из граматике *другог*

неговата современост, однатре разломената лична интима, несопирливата (или, инаетлива) либинднална екстаза, но и подземната анксиозност на Историјата престорена во Егзистенција, која, место да биде заклучена во минатото, кому што органски му припаѓа – трауматично се враќа и повторува во волчјото секојдневие на Злото“ (2011: ве6).

¹⁸ Овај обрат у поетичко-естетичком смислу за Ђузела никада није представљао радикални чин, напротив. У есеју „Историја и поезија“ прибележио је аутопоетички коментар: „Поезија има шири задатак – њу не занима само садашњост која улази у историју, већ сав, комплетан живот сада, а не само она која је забележена у историји“ (цит. према Петровић 1981: 290). Песник је историју сматрао „врхом подводне (и подсвесне) митске сante“ од које креће уметност, писање и лирска песма „нужна као дисање што се претвара у говор“: „Како од мракот на минатото да се исцеди млекото на стварноста? Вистински предизвик беше од митот или историјата да се откријат сè уште живи и животно валидни искуства. Или од сè уште неоткриеното минато, зашто за мене историјата беше само видливиот од огромната подводна (и потсвесна) санта на минатото. Ако историјата ја сфаќаме како линеарен временски процес, а развитокот на човечките активности како очигледен напредок и прогрес, уметноста воопшто и таа на пишувањето е многугодишна дејност, можеби циклична, а лирската песна е неизбежна како дишењето што се претвора во изговор“ (2015: 262).

¹⁹ Ж. Бодријар укажуе на револуционарни потенцијал промене кода значења / сврховитости знака: „Револуција је присутна свуда где се успоставља размена која укида сврховитост модела, посредовање кода и пратећи циклус вредности – била то сићушна размена фонема и

йорейка – на реторско-онтолошком прелому уобичајеног, свакодневног поретка. Наравно, Ђузеловско „исконско Не / иверак хаоса / који одбија да уђе у грађу Космоса“ (2014: 12),²⁰ прометејство исписано на хоризонту револуционарне снаге језика у луку од Ж. Бодријара, Ролана Барта, па до Ф. Гатарија и Ж. Делеза, подсетиће на непатворену моћ књижевноуметничког дела. Тамо где је Бодријар, дакле, предвиђао тајно дејство револуције, у симболичкој размени, у знаку који се отима од трансцендентне свезаности са означоцем, Ролан Барт у приступном предавању на Колеж де Франсу 1979. смешта лукаву игру књижевности као спасоносне преваре, варке „која омогућава да се чује језик који је *изван моћи* у величанствености непрестане револуције људског говора“ (2009: 18; истакла А. П). Но, бити изван моћи изискује истовремено и тражење „сасвим нових простора, дивљих и *акусичких*“, како су писали аутори „Епског на гласање“. У таквој реторско-онтолошкој дивљини, у акустичном преплитају множине гласова настаје оно што Ж. Делез и Ф. Гатари називају *мањинском књижевношћу*, која је способна „да темељно истражује језик, да га покреће пратећи јасну револуционарну линију“ (176), тј. књижевност која је у стању да се линијом бега одупре непомићном поретку. Стога и не чуди што Ђузел захтева да песник буде *недоношче, сироче без оца и мајке*, јер само његова онтолошка бескоренитост у пустињи, отпадништво води ка ретериторијализацији у смислу, у померању језика из дискурса где је тек инструмент смисла до тренутка када постаје средство Смисла (Gatari, Delez: 1983: 177). Односно, у „повратку на нулту-тачку / почетак из свијета новог“ (Ђузел 2014: 328). Изузетан захтев који је, дакле Ђузел програмским текстом ставио пред себе и који постаје поетички закономернији управо у окретању

слогова у поетском тексту или размена између хиљада људи који се споразумевају у једном побуњеном граду. Јер, тајна друштвене речи, тајна револуције, скрива се такође у тој у тој анаграмској дисперзији инстанце власти, доследном укидању сваке трансцендентне друштвене инстанце. Разграђено тело власти се тада размењује као друштвена реч у песми побуне“ (1991: 225).

²⁰ „Прометејство, еретичноста, бунтот, непокорот – се неизоставни поетски теми, ставови, позиције, кога станува збор за поет како Богомил Ђузел – чијашто поетика, уште на почетоците, ќе биде именувана како поетика на спротивствавањето, од страна на неговиот генерациски сопатник, поетот и критичар Влада Урошевиќ. За него, не само како за автор, но и за неговиот личен, животен став, е неприкосновено и витално значењето на пркосот, непокорноста, резистентноста, 'исконското Не', оти 'секој е врзан како Прометеј за карпата – постоење“ (Шелева 2011).

од митског ка свакодневици,²¹ у празној фигури оца,²² његовог заметнутог гроба и блудног сина-песника, у простору песме – побеснелог пса која се још увек рађа екстатично, (надреалистички грчевито) из „Поетике“ (*Бунар у времену*):

Још увек песма се рађа с грчем
стиснутих зуба ил' с пеном на устима –
бесни пас који кроз коридоре векова
вуче канту везану за реп.

Писати треба, поручују Гатари и Делез, „као пас који копа своју рупу, као пацов који прави своје легло“ (1983: 174). И Ђузел пише упркос пени, упркос беснилу, премеравајући стварност *земном* мером, мером која је истовремено могућност опозиције и слободе: „Тиме што уметност понавља уклетост реалности, сублимише је у имаго, она уједно има тенденцију да се ослободи ње; сублимација и слобода су у сагласју“, писао је Т. Адорно. Но, последње ослобођење у Ђузеловом песништву у распону од *Медовине* до *Опстанка*, наступа у простору Ничега, оданде одакле и песма бланшоовски препочиње, бришући своје трагове, стога јеретик Ђузел поручује „Из нашег ништа родиће се ново сазвежђе“ (2014: 151), из нашег ништа „свезаног тајног, непознајног“ (447) коме је једино облик песме прибежиште. Интензивна употреба језика која се отима линијама силе и мапирања

²¹ Влада Урошевић у говору „Мит и свакодневица“ у *Одабраним њесмама* (Скопље, 1991) примећује да су прве збирке *Медовина*, *Алхемијска ружа*, *Мироснице*, „плодови поетског напора да се сазда један други свет [...] свет митских визија, сликовитих ритуалних игри, космолошких видика“, а да појава збирке *Сиварности је све* означава прекретницу, која ће одредити анатомију и садржај потоњих збирки *Ойсада*, *Празан њпростор* и *Рушење зида*. Урошевић даље коментарише да Ђузел не одбацује ранију митско-историјску инспирацију, али да је она сублимирана и преобликована интересом да стварност значи и песмин простор. Поетика наслова *Сиварности је све* као својеврсни ДНК песничке збирке, њеног поетичко-естетичког језгра, разоткрива и потврђује позицију песништва из манифеста „Епско на гласање“.

²² Анализирајући стихове „од малата татковина, без ничија освен татковата вина / и мајчината што таму те родила“ („Човек згрчен у самом себи“) Б. Ђузела, Е. Шелева маркира песников језички лудизам „татко – вина“, која сублимира с једне стране аутобиографско, трагично искуство губитка оца, али и парадигматски крик песника, *џријадника мале домовине* (татковине). Комплекс наследног вина и потрага за домом постају средиште песничког трагања аутора *Медовине*: „Комплексот на наследната вина, проклетството на потеклото или потеклото како проклетство самото по себе, но и потрагата по своите корени, по Домот (со големо д) – остануваат суштински показатели за поетскиот светоглед на Ђузел. Поезијата за него не е идилична дејност, која се изведува, удобно завален „во скутовите“ на куќата, татко Вината, историјата. Напротив, поезијата е мачна духовна преобразба, себе-соголување до голото (рентгенско) дно, до она што биолозите со огромен респект денес го нарекуваат ДНК (базичен генетски запис) – кога драмата само на Еден човек, воедно станува драма на Сето човештво (како што отсекогаш и било)“ (Шелева 2011; Шелева 2019: 55–56).

полази од празног, ништавила јер једино оно нема лакановског Оца. Оно је апсолутно недоношче Космоса и његовим сазнањем, можемо рећи, Ђузелова поетика исписује модернистичку линију бега, јереси спрам дискурса између фантазми Новог и слободног певања. У немоћи да напусти „прозијевање Ничега / из чега проистиче све друго што претходи и слиједи“ (446) у последњој збирци, искуство Ђузелове песме је, чини се, начинило и последњи искорак – померање од корозивне естетике ка бланшоовском гесту аскетског приближавања књижевности себи самој, оном изворном колебању између постојања и непостојања, присуства и одсуства које пламса испод свих тоталитарних мрежа и мапи ознака. У таквој онтолошкој нигдини, песма је настанила и себе и песника без Оца.

БИБЛИОГРАФИЈА:

ИЗВОРИ

- Анџоложија македонске њоезије*. Приредио Милан Ђурчинов. 1968. Београд: Просвета.
- Moćne strune: antologija makedonskog pesništva (IX–XXI)*. Priredio Risto Vasilevski. 2015. Smedrevo: Arka.
- Ђузел, Богомил и Pavlovski, Radovan. „Epsko na glasanje“. Preveo Vlada Urošević. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 5, 44 (februar 1960): 8–9
- Ђузел, Богомил. 1972. *Меговина*. Превео Влада Урошевић. Београд: Нолит.
- Ђузел, Богомил. 1981. *Песме/Песни*. Превео и приредио Милутин Петровић. Београд: Народна књига.
- Ђузел, Богомил. 2014. *Ostrvo na kopnu: izabrane pesme*. Preveo Duško Novaković. Cetinje – Podgorica: OKF [Otvoreni kulturni forum] – CDNK [Crnogorsko društvo nezavisnih književnika].
- Ѓузел, Богомил. 2015. „Поезијата и јас (Пристапна беседа)“. *МАНУскрипти / MANUscript*. Скопје: Македонска Академија на науките и уметностите, 1–2, стр. 255–263. Текст је доступан на адреси: <https://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2017/03/Manuskript.pdf>.

ЛИТЕРАТУРА

- Bart, Rolan. 2009. *Lekcija: pristupno predvanje na Kolež de Fransu (1977)*. Prevela Anja Miletić. Loznica: Karpos.
- Benjamin, Walter. 1989. *Porijeklo njemačke žalobne igre*. Prevela Javorka Finci-Pocrnja. Srajevo: Јеselin Masleša.
- Delez, Žil i Gatari, Feliks. „Manjinska književnost“, preveo Mirko Radojičić. *Delo*, XXIX, 11–12 (1983): 171–186.
- Ђурчинов, Милан. 1988. *Нова македонска књижевност (1945–1980)*. Београд: Нолит.
- Ergelić, Miroslav. „Bogomil Đuzel“. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 8, 60 (1962): 7.
- Капушевска-Дракулевска, Лидија. 2003. *Поетика на изненадувањето*. Скопје: Магор.
- Коруновић, Горан. 2017. *Сџаџус лирског субјекта у југословенским књижевностима (1970–1980): докторска дисертација*. Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Лукиќ, Sveta. 1968. *Savremena jugoslovenska literatura (1945–1965): rasprava o književnom životu i književnim merilima kod nas*. Beograd: Prosveta.

Пејчић, Јован. 2008. „Македонска књижевност у часопису *Дело*“. *Српско-македонске културне и књижевне везе. Зборник реферата са меѓународне научне конференције одржане у Нишу од 15. до 17. новембра 2007*. Ниш: Филозофски факултет, 249–278.

Стојменска-Елзесер, Соња. 2008. „Епос, Ерес, Ерос (Обид за синтетичка согледба на поезијата на Богомил Ѓузел)“. *Осџров на койно*. Б. Ѓузел. Битола: Микена, 5–16.

Cvijetiћ, Ljubomir. 1975. „Poezija bujne leksike“. *Portreti knjiga (književno-kritički porteti)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 49–52.

Фрај, Нотроп. 2007. *Анаџомија криџике: четири есеја*. Превела Горана Раичевић. Нови Сад–Београд: Orpheus – Нолит.

Шелева, Елизабета. „Поезијата на Богомил Ѓузел“ (Предавање одржано на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 2011). *Наше ѝсмо*, 18, 73/74 (јануари/декември 2012): 8–13. Текст је преузет са адресе: <https://okno.mk/node/88974>.

Шелева, Елизабета. „Отец, татко, патер“. *Сџремеж: сѝсаине за лиџераџура, умеѝносѝ и кулџура* (2019): 45–65. Есеј је достапан на адреси: <https://wp.markocепенkovorg/wp-content/uploads/2020/01/СТРЕМЕЖ-1-2019.pdf>.

АЛЕКСАНДРА ПАУНОВИЋ

ЕРЕСОТ НА (И ВО) ДИСКУРСОТ: ПОЕЗИЈАТА НА БОГОМИЛ ЃУЗЕЛ

Согледувајќи ги тековите на рецепција на лириката на Ѓузел во српската поезија, во првиот дел од овој труд укажавме на важноста на издавачката дејност на списанијата *Дело* и *Поља*, но и на исклучителното значење на преведувачката работа на Влада Урошевиќ и Милутин Петровиќ. Вториов дел од истражувањето е посветен на поетско-естетичките импликации на манифестот *Еѝскоѝо на џласање* врз подоцнежното творештво на Ѓузел, од митско-поетските визии до свртувањето кон стварноста. Испитувајќи го автореференцијалниот начин на ‘пеење’, стиховите на Ѓузел се отвораат спрема хоризонтот на филозофската мисла за јазикот: револуционерното влијание на дискурзивната и епистемичка мисла на Ж. Бодријар, потоа мислата на Р. Барт, Ф. Гатари и Ж. Делез. Трагајќи по књижевност, по песна која сѐ уште, надреалистички, се раѓа со грч, еретичката мисла на Ѓузел ја испишува (и) патеката на движење од корозивната естетика до бланшоовската празнина. Ништото, како апсолутно недоновче на Космосот од збирката *Оѝсѝанок*, станува конечно прибежиште на песната и на поетот при бегството од неподвижните значења и тоталитарните ознаки.

Клучни зборови: Богомил Ѓузел, еп, историја, јазик и револуција, *Нишѝо*.